

בין שתי טראומות

אליאס ח'ורי, 2004. נהפך למתעד הגדול של הנכבה הפלסטינית צילום: Basso Cannarsa / Alamy

ילדי הגטו – שמי אדם

אליאס ח'ורי

תרגום מערבית: יהודה שנהב-שהרבני, עריכת תרגום: הודא אבו מור, עריכת ספרותית: יונית נעמן. הוצאת עולם חדש ומכון ון ליר, 254 עמודים, 98 שקלים

הוא עבד בחברותא עם מחמוד דרוויש, ובשיאה האמיץ אף חתם עמו ועם עוד 12 אינטלקטואלים כמוותם על עצומה נגד קיומו של כינוס הכחשת השואה בביירות ב-2001. ח'ורי, הבורגני הלבנוני, נהפך למתעד הגדול של הנכבה הפלסטינית, יותר מעיסאן כנפא-ני ואמיל חביבי. עד ח'ורי הנכבה שתקה. הדור של החורבן הת-עטף ביגון ובדממה, שעוטפת תמיד את הטראומה ואת נפגעה, כמו הדור הראשון שלנו בדיק. ח'ורי הרים את המכסה ופתח את הפקקים לשיחה ספרותית ובין-דורית על כל שהתחולל אז, ועל כל הסיכויים של העכשיו.

החברותא שלו עם דרוויש העניקה לו גם הבנה עמוקה, מור ווית לא מוכרת, של שירתו הגדולה של המשורר הפלסטיני החשוב ביותר, ודרכו הבנה של הדור הפלסטיני השותק – דור 1948 שהובס והוכלם: "כל שירתו של דרוויש צריכה להיקרא דרך ההתייחסות שלו לחוויות הגירוש מכפר אל-פ'רה... על המבקר לחקור את שתיקת המלים (של דרוויש, א"ב) ולא את דיבורו" (עמוד 284); "העניין הוא לא רק הפשע של עקירת הפלסטינים מאדמתם, משום שפשע גדול יותר הגיע בעקבו-תיו. אני לא מדבר על השתיקה שנולדה מתוך הטראומה, בשפת המומחים לבריאות הנפש. אני מתכוון לשתיקה שכפה המנצח על המנוצח... כאן מגיע תורה של הספרות, שיכולה להעניק לקורבן שפה חדשה. ואת תהיה שפת השתיקה שתיקה אותנו עם מחמוד דרוויש בכיוון הרוח" (עמוד 324). ובספרות נוקבת וקסומה שכוונו הוא מדבר איתנו, ועוד איך.

המשך בעמוד הבא

אברהם בורג

7 שה מאוד לכתוב ביקורת על משהו שהוא קרוב למוש-לם. כל שנותר אחרי הקריאה הסוחפת הוא לתאר, לצטט, להשוות ולהרהר. כי היכולת הסיפורית הנדירה והייחודית של אליאס ח'ורי ומלאכת המחשבת של התרגום בידי של יהודה שנהב-שהרבני (יצירת אמנות בפני עצמה) הופכות את "ילדי הגטו – שמי אדם" לאחד הכתבים הנוגעים והחשובים ביותר של השנים האחרונות. אחריו לא צריך מלים, ולו משום שמדובר באחת היצירות הרהוטות והקול-חות ביותר על אודות השתיקה. שהרי "השתיקה היא סיפור חיי", כותב ח'ורי (עמוד 118). השתיקה היא כלי ההבעה שלו, כמו שהעיוורון הוא דרך ההתבוננות של ז'וזף סאראמאגו.

ח'ורי הוא דמות מעניינת ומורכבת לא פחות מהגיבורים הט-רגיים והרגישים של ספריו – אחד מגדולי הסופרים של דורנו ואולי הגדול שבסופרי הערבית בדור הזה, עשוי מהחומרים של פרס נובל שאולי עוד יגיע. חייו של ח'ורי, יליד ביירות 1948, הם מסע סוער מתמיד בין האקטיביזם הפוליטי לבין הספרות הג-בוהות של הספרות והעיון; הוא בן למשפחה לבנונית נוצרית מבר-ססת, שעם התחזקות הרוחות הלאומיות והפרו-פלסטיניות שא-חרי 1967 עזב את הנוחות של ביירות והצטרף לארגון פתח ב-ידן. הוא גורש משם בספטמבר השחור ונסע לסורבון להשלים את עבודת הדוקטור שלו. כבר שנים ארוכות הוא נמנה עם הקור-לות הבולטים שבקהילה האינטלקטואלית המרשימה של ביירות.

לא סתם התעקש אליאס ח'ורי שספרו "ילדי הגטו" יתורגם קודם כל לעברית: באחת היצירות החשובות של השנים האחרונות מציג הסופר הלבנוני את הסיפור הפלסטיני של 1948, כפי שמעולם לא סופר לישראלים

בין שתי טראומות

המשך מעמוד 1

תעודת זהות מעורבת

הסיפור הבסיסי של הרומן פשוט. אדם דנון הוא אדם מרובד והויות: פלסטיני־ישראלי שהיגר לניו יורק. מעבר לדלפק של החומסייה־פלאפלייה שלו הוא מביט במשקפיים מולטי־פוק־ליים על כל ההוויות המרכיבות אותו: על הישראליות והעברית שאימץ, משנטש את אמו, שלא ברור אם היא יולדתו; על הער־בית שלתוכה נולד, ומבعدة על הטרגדיה הפלסטינית העטופה בשתיקותיה. הוא הכל כעת ובעונה אחת: הפליט והסופר, הני־צול והמתעד, ההיסטוריון והמיואש, המאהב והנוטש, זה שנוֹר לד אל תוך המוות וזה ששם קץ מתועד לחייו. אולי גם אנחנו וגם הפלסטינים היינו צריכים מתבונן שלישי – לבנוֹר נִי שהוא לא אנחנו ולא הם – כדי להעניק לנו תעודת זהות מעורבת שהיא גם אנחנו וגם הם.

בידי של ח'ורי, "שחצה את שאון המלים כדי לגִ' לות את רהיטות השתיקה" (עמוד 43), הכל מסתל־סל בסחרחרת של יופי ואסונות, כי "אנחנו הערבים מתארים יופי באמצעות שתיקה" (עמוד 138). אדם, בן יומו, נמצא מוטל על השדיים המיובשים של אמו המתה, שנותרה עזובה על ידי שיירת הפליטים שנ־טשה את עירם האהובה אללד – העיר לוד של היום. בדרך לא דרך, הוא – העולל – מגיע בחזרה למתחם המגודר בלבה של מכלאת לוח, שהוקמה על ידי כור־חות צה־ל הכובשים. הוא מגודל על ידי אמו, שהיא לא בהכרח אמו, וגברים שונים נמנים עם אבותיו הפוטנ־ציאליים. הפיכת שבהם הוא עיוור המלווה אותו לסי־רוגין משחר ילדותו ועד לסופו הגלמוד בדירה עצובה בניו יורק המנוכרת.

הרומן הזה הוא עוד שכבה בסיפור הפלסטיני כפי שאינו מסופר לנו – הישראלים היהודים – מאז 1948. "באב אלשמס", שח'ורי פירסם ב־1998 (ותורגם לע־

ברית על ידי משה חכם, הוצאת אנדלוס, 2002), היה החלק הראשון, ועכשיו מגיע המיקוד הכואב: פשעי המלחמה הישרא־ליים שהושתקו והוסתרו תחת מסרי התעמולה של "הצבא הכי מוסרי בעולם" וצדקנות "טוהר הנשק", שטומא וחולל שוב ושוב או ומאו. ס. זוהר התמקד בחרפֶת חוֹזֶה החצי־פיקטיבית, ח'ורי הולך ישר לפצע המדמם. ללוח, ל"מבצע דני", לפושעי המלח־מה שנחשבו אז לגיבורים והיום אפילו עשרה איתמרים בני גב־רתנים ויורם שפטלים לא היו מסוגלים להסתיר או להכשיר את ערוותם; פשעי מלחמת הקוממיות, שמאו שירתו של נתן אל־תרמן ("על זאת") מסרבים להיעלם מהדיון הציבורי של חיינו, למרות עוצמתו האדירה של פרויקט ההשכחה הציוני. לא פלא אפוא שח'ורי עמד על כך שהתרגום הראשון של "ילדי הגטו" יהיה בעברית, ורק אחר כך בשאר שפות העולם.

בספר הזה ערך ח'ורי עבודת תחקיר יסודית לא רק על כל מה שהתחולל בלוד מנקודת המבט של הפלסטינים המובסים. יש לו הבנה עמוקה של היהדות (כעם שמקדש את תסביך אב־רהם העוקד את בנו). הוא מכיר את נבכי הישראליות על סופ־ריה, אישיה והרעיונות המניעים אותה בנושא הסכסוך, ומדייק באומרו שכל רצוננו תמיד הוא "לצרוּב בתודעת הפלסטינים שגעועים ונוסטלגיה לארצם שווים כקליפת השום ועלולים להוביל אותם מושפלים ל"המוות" (עמוד 199).

הוא מתנהג כבעל בית במרחבי הספרות הערבית מראש־יה ועד למקלדת של המבקרם המודרניים שלה. הוא חיים באר, "בור סוד שאינו מאבד טיפה" של תפארת הספרות והשירה הע־רביות לדורותיהן. הוא המבין והמביע הגדול של הפלסטיניות, ברהיטות כואבת אף יותר מנציגיה הרשמיים, לאמור: "ישראל הפכה את חייהם של שלושה דורות של פלסטינים למסכת של

עורכת: ליסה פרץ **סגן עורכת:** אבנר ספירא
עורכת גרפית: אביבה עין־גיל **הגהה:** רן ספירא
הפקה: טלי מאייר

המוֹל: "הארץ", רחוב שוקן 21 תל אביב 6653207
טלפון: 03-5121230 :פקס 03-5121385
sfarim@haaretz.co.il כל הזכויות שמורות

נכבה מתמשכת. הישראלים הימרו על שכחת הפלסטינים והמ־שיכו בטיפשות של מי שמחזיק בכוח להשית על הפלסטינים אסונות מדי יום... והדור שהיה אמור לשכוח... חווה בזמן הווה את הנכבה שלו" (עמוד 255).

ח'ורי מעולם לא הורשה לבקר בישראל, בשל היותו אז־רח "מדינת אויב". עם זאת, קשה להשתחרר מהתחושה שהוא ישב ימים ארוכים בארכיוני צה־ל ויד ושם, שהוא מכיר באופן אישי את מפקדי "מבצע דני", בשמם ובאופיים; שהוא חקר היטב את מוראות השואה ומתכתב איתן; שהוא מכיר על פה את פקודות היום של 1948 ואת גיבורי הזמן ההוא. הוא משחזר אווירה ותחושות כמו היה שם ברגע האמת ותיעד את הדברים כמו עטו: צבע ובובי המוות וריח הגופות הנפוחות, טעם המים המעופשים, טעם התפוזים שהרקיבו בפרדס וסירחונה של וי־עת הפחדים. כמו בכמה מספריו האחרים, ח'ורי נוטל לעצמו את

שבויים פלסטינים ברמלה במלחמת העצמאות, יולי 1948. חילופי התפקידים הפכו את הפלסטינים ליהודים החדשים
ציולם: דוד אלדן / לע"מ

החירות לשוטט בין תפקידו כמספר לבין היותו המסופר. הוא המערבל העליון השולט בגיבוריו, והם מצדם שולטים בו. לפע־מים כשהרוח הסוערת של הספר שוככת, מתגלים גם היסודות האוטוביוגרפיים שלו עצמו: "אני מכיר אישית את המספר של באב אלשמס" (עמוד 40).

נשף של מסיכות

הכתיבה שלו היא תמיד נשף של מסיכות. שום דבר, מציאות או אדם, אינו מה שנדמה. הישראלי הוא פלסטיני, הפלסטיני הוא סוג של יהודי. פרצופים מבצבצים, תחפושות של זהויות אמיתיות ובדויות מתחלפות. זאת "העין השלישית... הראה... את הביטוי לאי הבהירות הקיימת בכל סיפורי הנכבה" (עמוד 226). ובין לבין נטויות הטראומה הפלסטינית, הביקורת העצ־מית האמיצה ("אללד לא היתה כלל וכלל גן עדן, ופלסטין לא היתה שמים. אני שונא נוסטלגיה", עמוד 245), וגם הטרגדיה הישראלית, מאין־האונים של השואה ועד לשיכרון הכוח של הנשק והעוצמה.

מיקומו הפיזי של ח'ורי בביירות אינו מקרי. רק משם, כנ־ראה, הוא יכול לפרסם בעיתון "אל־קודס אל־ערבי" את מא־מרי הביקורת השבועיים שלו, הנוקבים את כולם ללא מורא וללא משוא פנים. הוא כותב את כל שעולה על לבו, כמעט בלא עכבות. הוא מבקר את החברה הערבית, הלבנונית והפלסטי־נית באותה עוצמה שהוא אינו חוסך מאיתנו, הישראלים. זה לא ספר בינארי, שחור או לבן ושום דבר ביניהם. ב"ילדי הגטו", כמו ב"באב אלשמס", יש מידה רבה של הכלה, כמעט סובלנות, ליהודי החדש, הישראלי וקורותיו: "אינני מעוניין בחשיפת הפשעים של הכוחות הישראליים... הסיפור שלי אינו ניסיון להוכיח דבר" (עמוד 227); "לא, אני לא שונא את היהודים. גם הם ימותו, וכאשר ימותו יהיו מתים כמונו ויפסיקו להיות יהודים. אנחנו נפסיק להיות אנחנו והם יפסיקו להיות הם. או בשביל מה ההרג? באללה, אני לא מבין. אני לא שונא אף אחד. אבל למה?" (עמוד 336).

עמדתו הבסיסית היא הומנית מאוד, האחר הוא גם אני ואני הוא האחר של מישחוו. ולכן אני – המספר והמתעד – מחזיב כל הזמן ברגישות, כנות ודיוק אמוציונלי. אין לו גיבורי־על, רק אנשים של יום־יום, שסובלים כמו כולם ואוהבים כמו כולם. ואת הכל הוא עוטף ביריעות נדיבות של כתיבה אפית, שמת־חילה ממעמקי הספרות והשירה הערבית ומשתרעת עד המסר העדכני ביותר של אנושות זמננו.

נשק יום הדין

נראה, על פי השקפתם של ח'ורי/אדם, שהגורל הישרא־לי והפלסטיני כל כך שלובים זה בזה, עד שמדובר בפיצולה של אותה אישיות. אלא ששני חלקי האישיות אינם שווים ביניהם. האחד חזק ודורסני והאחר כנוע ועדין מוכס. ומשכך, ח'ורי מצייד את הקורבן הפלסטיני בנשק יום הדין בפולמוס הנרטי־בים – הגורל היהודי והמחאה האילמת והלא־אלימה. זו ששימשה את היהודים בהצלחה גדולה כל כך במש־כם של האלפים האחרונים. המהלך שלו מדהים בעור־מתו ובחוכמתו. לא פחות.

השם "ילדי הגטו" הוא פלגיאט מכוון: ב־1882 פי־רסם חברו הלונדוני של הרצל, ישראל זנגוויל, ספר בשם זה המתאר את חייו של יהודי מן הגטו הקרוע בין זהותו המסורתית לפיתוייו העוצמתיים של העוֹר־לם שמחוץ לגטו. זנגוויל הוא זה שמיוחסת לו האמי־רה המתארת את המהלך הציוני כעם ללא ארץ המגיע לארץ ללא עם. ח'ורי מתייצב כנגדו ואומר: אולי הייתם עם ללא ארץ, אבל אנחנו העם של הארץ הזאת, ועכשיו בגללכם אנחנו היינו לעם ללא ארץ. "הפלס־טינים הפכו להיות היהודים של היהודים" (עמוד 235). אבל ח'ורי אינו עוצר בזנגוויל, שמת הרבה לפני עלות הנאצים לשלטון. הוא יודע ש"גטו" היא מלה כמעט נרדפת בישראלית המדוברת לוורשה. וגם לשם הוא מעביר את השיחה בין הלאומים: "לא הסתרתי את זהותי הפלסטינית, אבל החבאתי אותה בגטו שנולדתי בו (לוד, א"ב). הייתי בן הגטו, והוא העניק לי את הח־סינות של גטו ורשה" (עמוד 101). אליבא דח'ורי, השואה והנ־כבה ירדו כרוכות לעולם, ולכן לאיש מאיתנו אין מונופול על פסיכולוגיית הגטו.

ליבת הסיפור היא ויכרון החיים ב"גטו" של לוד. הפליטים הט־ריים חושבים שפירוש המלה הוא "שכונת הפלסטינים" או "שכו־נת הערבים" בעברית־כיבושית. אין הם יודעים שההיסטוריה הצי־נית עומדת בצד וצוחקת. רק היא יודעת שחיילים ניצולי שואה הביאו את המושג איתם: "הם חושבים שהם באירופה. הם באו לכאן והביאו איתם את הגטו כדי לכלוא אותנו בתוכו... ככלוך שבתוכו יתרגלו הפלסטינים לחייהם החדשים" (עמוד 88). אף אחד מהצ־דדים לא הבין אז בשנות המלחמה את חילופי התפקידים שהפכו את הפלסטינים ליהודים החדשים.

אני חש שזוהי טענתו הקיומית של ח'ורי: צעדות המוות צעדו מאושוויץ לבירקנאו ומלוד לגדה המערבית. למתים לא ממש היה אכפת למה הם מתו. ייסוריהם היו דומים מאוד. לכן כדאי שנשוחח על המשותף לנו, במקום להמשיך להתחרות למי היתה טראומה גדולה יותר. טראומות העבר הן נקודת המוצא לתקוות העתיד. והספר העצוב הזה הוא ספר אופטימי מאין כמוהו.

מפעל התרגום הנפלא מִכְתוּב של "חוג המתרגמים מערבית לעברית", שבמסגרתו מתפרסם הספר, הוא עיסוק ב"בלתי ני־תן לתרגום". הם אינם טכנאי גוגל טרנסלייט אלא מציעים לנו תרגום פרשני כמיטב חוכמתם של חז"ל: "הַתְּתָרְגַם פְּסוּק כִּי צוּרְתוֹ – בְּדָאִי" (קידושין מט ע"א). המפעל אינו רק תרגומה של ספרות, אלא תיווכה של שפת הידברות חדשה, שהוצעה לנו בפעם הראשונה על ידי אנואר סאדאת ולא הבנו מה הוא אומר לנו, ובפעם השנייה באוסלו, ושדחינו על סף הר הבית עם אריאל שרון ואהוד ברק. עתה זמנה של השפה העמוקה, שפת ההתבוננות והספרות. שפה שהמתרגם, שנהב־שהרבני, לימד את עצמו בבגרותו והפך למחיהה הספרות הערבית (הלא־מח־סומית והלא־שב־כית) במרחבי העברית המתבדלת. יבואו הוא וכל צוותו על הברכה. ולו השלום יהיה שכרם.

אברהם בורג